

Eszterházy Károly egri püspök a 18. század végének irodalmi életében – Kazinczy Ferencsel és Péczeli Józseffel való kapcsolatának tükrében

DÓBÉK Ágnes

Bölcseztudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet, tudományos segédmunkatárs
ORCID: 0000-0001-8402-8374

**ESZTERHÁZY Károly, Bishop of Eger in the literary life of the late 18th century
– in the light of his relationship with KAZINCZY Ferenc and PÉCZELI József**

Abstract | Bishop ESZTERHÁZY Károly (1725–1799) is considered a generous patron of the arts: the results of his patronage in Eger (1762–1799) were significant in the fields of literature, art history and book collecting.

Based on the correspondence of ESZTERHÁZY Károly and the communications of the Hungarian-language journals of the period, the study shows how the Bishop of Eger was involved in the Hungarian language initiatives at the national level outside the diocese of Eger, and how he came into contact with two of the most important literary figures of the period, KAZINCZY Ferenc and PÉCZELI József the Elder.

The sources presented show that ESZTERHÁZY Károly was considered a patron of cultural life in several important forums of the country and was in contact with key figures of the literary life of his time. He was a devoted supporter of Hungarian-language literature, which enabled his connections to cut across religious and social divides. His involvement in the literary world was defined by his advocacy of the Hungarian language and his work to improve education, activities that linked him to secular writers.

The study of the ESZTERHÁZY correspondence is part of a larger project that focuses on the literary patronage and scholarly patronage of the Rome-educated prelates. The sources collected and processed in the course of the research will reveal the specificities of the patronage habits of each of the prelates, how to characterize the common Italian roots of their patronage and the literary production and cultural milieu that emerged in their environment in the second half of the 18th century.

Keywords | ESZTERHÁZY Károly, eighteenth century, patronage, correspondence, periodicals

* A tanulmány elkészítését az NKFIH PD 139076 számú projektje tette lehetővé. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Doncsesz Etelkának lektori véleményéért és tanácsaiért.

Eszterházy Károly egri püspök levelezésének nagy része egyházi vonatkozású, az egyházmegyei papsággal, a magyarországi és európai, főként itáliai főpapsággal történt levélváltás. Világi személyekkel való levelezése többnyire a helyi hatóságokkal, külföldi ágensekkel, magyarországi főurakkal zajlott. A kutatók ezen tematikai irányvonalak mentén vizsgálták ezt a forrásanyagot,¹ az ágensi levelezés és az egyházmegye ügyeinek feldolgozása került a kutatások középpontjába.² A levelezés további, irodalom- és művelődéstörténeti szempontú vizsgálatára Kelényi B. Ottó hívta fel a figyelmet, aki Eszterházy magyar nyelvet és szokásokat megbecsülő gondolatait mutatta be a főurakkal váltott levelein keresztül.³

Az utóbbi évtizedek kutatásai Eszterházy mecenatúráját tekintve elsősorban a könyvgyűjtés, könyvtáralapítás, az oktatás, a művészetek, valamint az egri püspöki nyomda kiadványai szempontjából vizsgálták tevékenységét.⁴ Az egri levéltárakban található Eszterházy-levelezés most folyó feldolgozása egy nagyobb projekt része, amely az itáliai kötődésű, Rómában tanult főpapok irodalmi mecenatúrájára, tudománypártolására koncentrál. A vizsgált időszak az 1750–1800 közötti éveket öleli fel, amikor az egyházi arisztokrácia kulturális befolyása jelentősen megnőtt. A levelek kutatásának eredményei azt mutatják, hogy Eszterházyhoz mind a nagy kiterjedésű egri egyházmegyéből, mind az ország távolabbi pontjaiból fordultak írók a céllal, hogy támogatását kérjék műveik kiadásához. Továbbá kapcsolatban volt a korabeli kulturális és irodalmi élet egyéb szereplőivel, nyomdászokkal, könyvkereskedőkkel, alkalmi versszerzőkkel, arisztokrata családok mecénás tagjaival, kultúrappártoló magyarországi és itáliai főpapokkal. A levélváltásokból kiolvasható, hogy a püspök sokat tett a magyar nyelv használatának

- 1 Eszterházy Károly levelezése az Egri Főegyházmegyei Levéltárban (a továbbiakban: FL, Eger) és a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltárában (a továbbiakban: MNL HML) található.
- 2 ANTAL Beatrix, „Giambattista Guerrieri S. J. a Collegium Germanicum et Hungaricum rektorának levelei gróf Eszterházy Károly püspökhöz”, *Lymbus* 3 (2005): 129–139; ANTAL Beatrix, „Eszterházy Károly és Róma”, *Archivum: A Heves Megyei Levéltár Közleményei* 18 (2007): 21–54; ANTAL Beatrix, „Károly Eszterházy, vescovo di Eger e la Curia Romana (1761–1799)”, in *Gli archivi della Santa Sede e il Regno d’Ungheria (secc. 15–20): In memoriam di Lajos Pásztor, a cura di Gaetano PLATANIA, Matteo SANFILIPPO e Péter TUSOR*, *Collectanea Vaticana Hungariae* 4, 175–190 (Budapest–Roma: Università Cattolica Péter Pázmány, 2008); HUDI József, „Esterházy Károly birtokigazgatása levelezése tükrében (1759–1799)”, in *Emlékkönyv galántai és fraknoi gróf Eszterházy Károly egri püspök, Pápa város földesura, mecénása és építetője halálának kétszázadik évfordulója tiszteletére*, szerk. HERMANN István és MEZEI Zsolt, 77–89 (Pápa: Városi Könyvtár, 2000); BÁN Péter, „Eszterházy Károly és az uradalmi prefektus levelezése a püspöki beiktatás előtt”, in *A hon ismerete: Tanulmánykötet a 70 éves Misóczki Lajos tiszteletére*, szerk. GEDEI Sándor, *Acta academiae paedagogicae Agriensis, Nova series*, tom. XXXIII, Sectio historiae, 77–90 (Eger: EKF Líceum Kiadó, 2006).
- 3 KELÉNYI B. Ottó, „Esterházy Károly gróf (1725–1799) egri püspök és a magyar nyelv”, *Magyar Nyelv* 28, 1–2. sz. (1932): 41–45.
- 4 LŐKÖS István, „Konzervativizmus és progresszió között: Irodalom és művelődés Egerben Eszterházy püspöksége idején”, *Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Eszterházy Károly emlékezete* 21 (1993): 55–66; DINNYÉS Patrik és NAGY Andor, szerk., *Tanulmányok Eszterházy Károly egri püspök szellemi és épített örökségéről* (Eger: Líceum Kiadó, 2020); BRITSKEY István, *Püspökök, írók, könyvtárak: Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban*, *Studia Agriensia* 16 (Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet, 1997); BRITSKEY István, „Pietas, ars, scientia: Eszterházy Károly egri püspök mecénási elvei és gyakorlata”, *Limes* 13, 4. sz. (2000): 81–88.

elősegítéséért, neve összekapcsolódott az anyanyelvű irodalom támogatásával, amelyhez hozzájárult az irodalmárok köreiben terjedő ismertsége mint mecénás.

A tanulmány az Eszterházy Károly-levelezés és a korszak magyar nyelvű folyóiratainak közleményei alapján azt mutatja be, hogyan kapcsolódott az egri püspök a magyar nyelv ügyének az egri egyházmegyén kívül eső, országos szintű kezdeményezéseéhez, és került kapcsolatba a korszak két meghatározó irodalmárával, Kazinczy Ferencel és idősebb Péczeli Józseffel.

Eszterházy és Kazinczy Ferenc

Eszterházy Károly és Kazinczy Ferenc a ma ismert levelezésük tükrében hivatali ügyekben fordultak egymáshoz. Levélváltásuk 1787 és 1789 közé esik, arra az időszakra, amikor Kazinczy – 1786-tól – a kassai tanulmányi kerület tanfelügyelője lett. Az állami iskolaügy megújítása idején, II. József rendeletei szerint az alsóbb iskolákban a különböző vallású tanítóknak vallásra való tekintet nélkül kellett tanítaniuk a világi tárgyakat, igazgatóknak világi személyeket választottak⁵ – Kazinczy feladatai közé tartozott ezeknek az új rendszerű iskoláknak a szervezése és kialakítása. Először a püspöki birtokon fekvő, Abaúj vármegyei Hejce közös iskolájának létrehozása kapcsán keresi fel az egri püspököt, aki bizalmatlan ugyan, de kezdetben együttműködést mutat,⁶ Kazinczyra bízva az igazgató kiválasztását és a helyiek tájékoztatását a királyi parancsról.⁷ Később a zsérci és a mablári iskolákról is egyeztetnek.⁸ Eszterházy utóbb számtalan kifogásolnivalót talál, hamar felmerül problémaként a két tanító fizetése,⁹ amely újabb terheket rótt a népre, valamint az, hogy új iskolát, a tanítóknak pedig lakást kellett biztosítani. Kazinczy kéréseit hejcei tisztjének továbbítja, arra kérve, majd fogadja a tanfelügyelőt, jelölje ki az iskola és a tanítói lakások helyét:

Kazinczy Ferenc uram currentis hozzám botsájtott levelében közölvén velem a Felsőleges Helytartó tanátsnak az Hejcei közös iskolának tökéletességgel való hajtása erant költ parantsolattyát, jelenti 1. hogy a catholicus Tanítónak adandó fizetés felől a Katholika felekezettel traktálni akar. 2. Mivel azon hejcei közös iskolában két különböző hiten lévő tanítónak kellett lenni arra kér hogy helyet mutassak ki az új tanító lakásának és

5 Kazinczy Ferenc gróf Eszterházy Károlynak, Kassa, 1787. április 7., in KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, kiad. (I– XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára és FÜLÖP Géza, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) Soós István, 25 köt. 1:131–132, 93. sz. (Budapest–Debrecen: 1890–2013). A továbbiakban: *KazLev* + kötettség.

6 Gróf Eszterházy Károly Kazinczy Ferencnek, Eger, 1787. március 29., in *KazLev* 1:129, 91. sz.

7 Gróf Eszterházy Károly Kazinczy Ferencnek, Eger, 1787. április 11., in *KazLev* 1:132–133, 94. sz.

8 Kazinczy Ferenc Eszterházy Károlynak, Eger, 1787. július 27., in *KazLev* 25:66–67, 6289. sz. Lásd még: SZÁNTÓ Imre, „Kazinczy Ferenc eddig ismeretlen levele gróf Eszterházy Károly egri püspöknek”, *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis* 7, (1961):644–647.

9 Gróf Eszterházy Károly Kazinczy Ferencnek, Eger, 1787. október 11., in *KazLev* 1:147–148, 105. sz.; Gróf Eszterházy Károly Kazinczy Ferencnek, Eger, 1788. május 14., in *KazLev* 1:179–180, 128. sz.

új iskolának, azért ha lent nevezett Kazinczy Uram Hejczére menend, és néked hírt ad jeleny meg személlyedben a tractatuson; sött annak jelenléttiben egyet értvén véle és Hejczei Plébánosomnak nézz ki valamely helyet azon új tanító Lakásának és Oskolának 's nékem arrul mentül előbb projectumot vegyél.¹⁰

Az utasítás ellenére Kazinczy erőfeszítése kudarcba fulladt, Eszterházy megtagadta a rendelet teljesítését. Utolsó, 1789. februári levélváltásukban Kazinczy az egri tanárok fizetésének felemelését és egy rajziskola alapítását kezdeményezi, ezt Eszterházy arra hivatkozva nem vállalja, hogy II. Józseffel való ellentétei túlságosan lefoglalják.¹¹ Hivatali ügyeikben tehát nehezen jutottak egyezsége, a püspök kételkedett a közös iskolák hasznosságában.¹²

Az 1786-tól tartó időszakban Kazinczynak többször volt alkalma találkozni Eszterházyval, beszélgetéseik és a püspök alakja írásaiban is megjelenik. Néhány anekdotikus és tréfás történet szereplője Eszterházy, ezekben a református és a katolikus hívek közötti ellentéteket humorral vagy békével, a tolerancia jegyében oldja fel.¹³ Kazinczy első találkozását és az iskolaüggyel kapcsolatos közös egyezkedéseiket is történetbe foglalja, ez utóbbi hűen követi leveleik tartalmát.¹⁴ Másutt a legnagyobb mecénások közé sorolja,¹⁵ a *Pályám emlékezetében* helyet kap a püspök kassai látogatása,¹⁶ valamint az a jelenet, amikor Eszterházy mint tanügyi inspektort fogadja könyvtárában, és képzőművészeti kérdésekben kéri ki véleményét.¹⁷ Önéletrajzi visszaemlékezéseinek ezen részében utal arra az *Orpheusban* közölt írására, amelyben egy 1798 októberében tett egri látogatását beszéli el, benne a líceum és a könyvtár bemutatásával, valamint VI. Pius pápa és az egri püspök bécsi találkozásáról szóló anekdotával.¹⁸ Itt számol be

10 FL, Eger 3632 Protocollum consistorii, 1787. október 6.

11 Eger lakossága felszabadítási kérelmet nyújtott be az uralkodóhoz, aki 1789 decemberében kijelentette, hogy Egert a szabad királyi városok sorába kívánja emelni. Lásd: LÖFFLER Erzsébet, „Eszterházy Károly püspök és székhelye, Eger városa”, in *Tanulmányok Eszterházy Károly egri püspök szellemi és épített örökségéről*, szerk. DINNYÉS Patrik és NAGY Andor, 177–199 (Eger: Líceum Kiadó, 2020), 178.

12 Lásd még: Soós István, „A közös felekezeti iskolák ügye”, in *KazLev* 25:466–478, 473–474. Kazinczy tanfelügyelői és szerkesztői munkásságának összekapcsolódását mutatja be a hivatali levelezés megjelent kötete alapján: DEBRECZENI Attila, „A tanfelügyelő Kazinczy programja”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 126 (2022): 441–476. DOI: 10.56232/itk.2022.4.01

13 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, a továbbiakban MTA KIK Kt., K 604/I, Apróságok I., 81a. *Nevetni való! Tréfás adomák, viccek gyűjteménye. – Gróf Eszterházy Károly, egri püspök. Kisebb bécsi vonatkozású feljegyzések*; KAZINCZY Ferenc, „Gróf Eszterházy Károly, Egri Püspök”, in KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, kiad. ORBÁN László, Kazinczy Ferenc művei: Első osztály: Eredeti művek: Kritikai kiadás (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009), 45–46, a továbbiakban *PEml*.

14 KAZINCZY Ferenc, „Gróf Eszterházy Károly Egri Püspöknél”, in *PEml*, 78–80.

15 „Az Erdélyi Szászok: Gubernátor Báró Bruckenthal Sámuelnek Bibliothecája, Kép-gyűjteménye: Kazinczynak Erdélyi Leveleiből.”, *Tudományos Gyűjtemény* 2, 8. sz. (1818): 91–112, 99.

16 KAZINCZY Ferenc, „Jegyzések elhányt régi Papirosaimból”, in *PEml*, 172–177, 174.

17 *PEml*, 513, 616.

18 KAZINCZY Ferenc, „Utazások”, in *Első folyóirataink: Orpheus*, kiad. DEBRECZENI Attila, Csokonai könyvtár: Források: Régi kortársaink 7, (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001), 59–62, 449–450, a továbbiakban: *Orpheus*.

a szélsőségesen konzervatív egri szervita szerzetes, Szaicz Leó felkereséséről és a vele kapcsolatos pozitív benyomásairól. A magyar nyelvű irodalom támogatásának kérdésében bizonyos fokig egyetértettek: Szaicz elismerte a magyar nyelvű könyveket és szerzőiket, azonban a felvilágosodást képviselő művek ellen felemelte szavát, és kizárólag a vallásos, teológiai témájú írásokat méltatta.¹⁹ Kazinczy Szaicz munkásságáról festett képe szerint az egri püspök Szaicz működését nem akadályozta meg, de könyveit Egerben nem nyomtattatja ki. Kazinczy itt tévedett, az újabb könyv- és nyomdatörténeti kutatások szerint a szerzetes két munkája álnévvel és hamis nyomdahellyel Egerben jelent meg.²⁰ Azt viszont jól látta, hogy az egri könyvkiadás világi szerzők magyar nyelvű, világi műveire is kiterjedt, itt Patay Sámuel fordítását hozta fel példaként.²¹

Eszterházy és Kazinczy a közös iskolák szervezése miatt került először kapcsolatba, de – ahogy azt Kazinczy írásából megtudjuk – találkozásaik túlmutattak a pusztán hivatali ügyek megbeszélésén: a református Kazinczyt a püspök kitüntetett szívességgel fogadta, bemutatta neki könyvtárát és a líceumot, míg Kazinczy elismerően nyilatkozott az Egerben létrehozott oktatási intézményekről, azok felszereltségéről és Eszterházy bölcsességéről a helyi könyvkiadás irányításában. Ezért talán nem véletlen, hogy Eszterházy, egyedüli egyházi személyként tagja lesz annak a csoportnak, amely Kazinczy Aranka Györgyhez intézett levele szerint Széchényi Ferenc gróf házában gyűlt össze, és a magyar tudomány és műveltség felemelését támogató társaság alapítását tűzte ki célul.²² A találkozáson résztvevők Széchényi hívei és patronáltjai közé tartoztak, mint maga Kazinczy, Podmaniczky József, Vay Miklós, Nagyváthy János, Spissich János, Bárány Péter, Pálóczi Horváth Ádám és a költő Orczy Lőrinc fia, Orczy László. Hogyan került a püspök ebbe a társaságba? Eszterházy iratai között nem találtam Széchényi Ferencel való kapcsolatára utaló nyomot, de a püspök kapcsolathálója a világi arisztokrácia tagjaira is kiterjedt, és Széchényivel könnyen találkozhattak akár az 1790-es országgyűlésen, melyen mindketten részt vettek, és ahol mindketten támogatták a magyar nyelv ügyét. Eszterházy a források tükrében a társaság több tagját ismerhette. Orczy László családi birtokai az egri egyházmegye területén voltak, és már apja is gyakran levelezett Eszterházyval, de csupán gazdasági ügyekben. Orczy László már más kérdésekkel is felkereste: ismerve a püspök gyűjteményeit és természettudományos érdeklődését, egyik levelében egy ritka ásványkollekción kínált neki megvételre.²³ A tudós társaság terve-

19 PAVERCSIK Ilona, „Szaicz Leó a felvilágosodás irodalmáról”, *Magyar Könyvszemle* 113 (1997): 167–186.

20 MIZERA Tamás, NAGY Andor és VERŐK Attila, bev., kiad., *A könyvkiadó egri líceum: Történet és kiadványjegyzék, 1755–1949*, 2 köt. Kulturális örökség (Budapest–Eger: Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Egyetem, 2017), 1:685. és 759. tételek.

21 *A régi indusok böltselkedések, az az Példákkal jó erkölcsökre tanító könyvetske*, fordította PATAY Sámuel (Eger: Püspöki Nyomda, 1781). Egerben adtak ki számos, a világi tárgyak oktatásához szükséges tankönyvet, köztük jogi és történelmi munkákat, egy orvosi kézikönyvet, valamint az erkölcsi nevelést célzó munkákat. Patay kötete mellett a szépprózai művek között találjuk Fejér Antal *Argenis*-fordítását.

22 Kazinczy Ferenc Aranka Györgynek 1790. november 2., in *KazLev* 2:118–120, 342. sz., 120. A résztvevők bemutatását lásd: BITSKEY, *Püspökök, írók...*, 127–128.

23 „úgy nevezett Abbé Arnoldt, ki is ez múlt őszszel Bereg vármegyében utazott [...] kévánta maga tulajdon szép és adeceptata(?) Mineralogica Collectioját általam egyenessen Excellentiádnak oly véggel alázatossan ajánlani, [...] hogy Excellentiádnak méltán hires Institutumának, épen nem léssen szé-

zete, melyet a találkozón felolvastak, csupán kezdeményezés maradt. A szakirodalom a Széchényi gróf házában tartott összejövetelt tekintve azt hangsúlyozta, hogy az egri püspököt itt olyan társaság vette körül, ahol a tagok többsége valamelyik szabadkőműves páholyt látogatta.²⁴ Miért nem meglepő, hogy Eszterházy a résztvevők között volt? A püspök a szabadkőművességet természetesen elítélte és elhatárolódott tőle,²⁵ de ez nem befolyásolta szigorúan ismeretségi körét: több szabadkőművessel kapcsolatban állt. Az arisztokrata főurakon túl bátyja, a bécsi udvar társasági életének egyik központi alakja, Esterházy Ferenc kancellár (1715–1785) is a bécsi „Három kánon” páholy tagja volt.²⁶ Eszterházyt a társaság tagjaival a magyar nyelvű irodalom terjesztéséért folytatott erőfeszítései kötötték össze. Egyházmegyéjében több magyar nyelvű kiadvány – vallási tematikájú, hitvédelmi vagy az olvasni tudó hívek vallásgyakorlásához szükséges művek – elkészítéséhez adott ösztönzést, és két olyan fordításról tudunk, melyek végső szövegváltozatához ő maga is hozzájárult.²⁷ A reformkatolikus eszmék hatására Európában elterjedt az anyanyelvű prédikáció és egyházi könyvkiadás, az 1760–1770-es évektől a magyarországi főpapok is egyre inkább kötelességüknek érezték a magyar nyelvű vallásos munkák terjesztésének elősegítését. Eszterházy azonban azzal, hogy főpapi kötelességein túl az országgyűlésen és egy szűk, kultúrapártoló társaság tagjaként is kiállt a magyar nyelvű műveltség előmozdításáért, csatlakozott a magyar nyelvűség ügyének kiterjedt művelődési programjához.

Eszterházy püspök és Péczeli József

Az *Orpheus* közli Péczeli Józsefnek azt az alkalmi versét, amelyet az 1790-es országgyűlés a magyar nyelvet érintő határozatainak üdvözlésére írt. A költemény hangsúlyozza, hogy a rendeletek – amelyek szerint a magyart teszik meg az országgyűlés, a közügyek és az oktatás nyelvének – egyik legnagyobb támogatója Eszterházy volt: „Músák, pendítések háládó hárfátok! / [...] Az Egri Püspök volt leg-főbb szószóllótok / Hintsétek

gyenére, [...] és mivel tudgya, hogy Excellentiád is mind Mathematicus Instrumentumokban, mind az Könyvtárházának meg töltésében, az ritkaságot keresse[.]” Orczy László Eszterházy Károlyhoz, Gyönös, 1793. január 30., FL, Eger AEV 3360.

24 BITSKEY, *Püspökök, írók...*, 127.

25 Ezt Kazinczy is hangsúlyozza egyik rövid írásában: a Patricius Fasttal (1726–1790) való találkozásáról szóló anekdotában gúnyt űz az őt a szabadkőművesektől féltő bécsi papból. Eszterházy nevével takarózik, buzgó hívének állítja be magát, amikor elhitei Fasttal, hogy osztozik a szabadkőművesektől való félelmében. KAZINCZY Ferenc, „Páter Fast”, in *PEml*, 73–74.

26 BERÉNYI László, „Galánthai és Fraknói gróf Esterházy Ferenc kancellár: Egy magyar államférfi a 18. század utólján”, in *Emlékkönyv galántai...*, 27–38, 30–31.

27 Zanathy József Jean-Baptiste-Élie Avrillon francia teológus egyik munkáját fordította le, a kézirat javításának folyamatát a püspök és Zanathy levelezésében követhetjük nyomon: FL, Eger Protocollum consistorii, 1784. január 3. és 1784. augusztus 18. Jósa István orvos szintén egy francia nyelvű teológiai művet fordított magyarra, a szöveg lektorálásának lépéseit Eszterházy levelében olvashatjuk: FL, Eger Protocollum consistorii, 1797. április 15.

laurussal e' bölts Apollótok'!"²⁸ Péczeli *Mindenes Gyűjteményében* így méltatja Eszterházyt: „A' mostani Püspök M. G. Eszterházi Károly Úr, a' ki a' Magyar Literatúrának nagy elő mozdítója.”²⁹ A folyóiratban is szentel egy tudósítást az országgyűlésnek, ebben szintén kiemeli az egri püspök szerepét – „A' többek között köszönheti ezt hazánk M. Gróf Eszterházi Károly Egrei Püspöknek, Ő Excellenciájának, a' ki ezzel is meg mutatta, hogy Hazánkknak egy leg-erősebb tútora [...]” –, majd közli az *Orpheusban* megjelent verse Eszterházyra és a magyar nyelvet támogató főurakra vonatkozó részletét.³⁰

Péczeli nem csupán az országgyűlésen való kiállításáért emelhetette ki Eszterházyt: korábban kétszer fordult támogatást remélve az egri püspökhöz. Először 1784-ben kereste fel, francia nyelven írott levelében azzal kezdve sorait, hogy mindenütt dicsérő szavakat hallott Eszterházy jószándékáról, ezért bátorkodik elküldeni neki legújabb műve egy példányát, amelyet akkor fordított le.³¹ Itt Voltaire *Zaire* című, ötfelvonásos tragédiájának magyarra ültetéséről van szó, amelyet 1784 nyarán nyomtattak ki Győrben, tehát Péczeli rögtön a megjelenés után elküldte Egerbe. A magyar fordításban a dráma az eredetihez képest ugyan keresztényibb felfogásban olvasható, de még így is merész lépés volt Péczelitől a deista Voltaire művét, amelyben a felvilágosodás korának tolerancia elve és a vallási relativizmus eszméje szólal meg,³² elküldeni az egri püspöknek, kifejezve reményét, hogy tetszeni fog neki. Ezt valószínűleg Péczeli is érezte, mert az időközben már készülő újabb Voltaire-fordításáról, a *Henriásról* nem ejtett szót a levélben,³³ helyette Edward Young a korban népszerű szentimentalista művének magyarra ültetéséről számol be, hangsúlyozva a szerző vallásosságát: „Jelenleg Young éjszakáit fordítom, aki minden költő között a legistenfélőbb. Amint elkészül a munka, meg fogom ragadni az alkalmat, hogy a legszerényebb tisztelettel adózzak vele Önnek, mint hazáját és anyanyelvét szerető erényes magyar embernek.”³⁴ Young terjedelmes műve akkoriban szinte minden vallásos angol család könyvespolcán ott volt a *Biblia* mellett, de mint anglikán szerző munkáját, az egri püspök így is kifogásolhatta.

Péczeli Young-fordítása 1787-ben jelent meg Győrben.³⁵ Az MTA Könyvtárának Kézirattárában található levelezése szerint három személynek, Orczy Lőrincnek és idősebb Ráday Gedeonnak, az ajánlás címzettjeinek, valamint Károlyi Antal grófnak küldött

28 PÉCZELI József, „Köszönet az ország rendéihez, midőn 1790ben Rák Ildikén A' köz dolgok folytatására a' Magyar Nyelvet rendelték”, in *Orpheus*, 219–222, 502.

29 PÉCZELI József, „Magyar országnak belső fő Tisztségeiről”, *Mindenes Gyűjtemény* 3. sz., XX. levél (1790): 319–320, 320.

30 PÉCZELI József, „Feltámadt a' magyar nyelv”, *Mindenes Gyűjtemény* 4. sz., XXII. levél (1790): 344–345.

31 Péczeli József Eszterházy Károlyhoz, Révkomárom, 1784. augusztus 4. FL, Eger AEV 2964.

32 A fordításról lásd Vörös Imre, *Péczeli József (1750–1792)*, *Historia litteraria* (Budapest: Universitas, 2017), 17–25.

33 Ugyanezen a napon, 1784. augusztus 4-én Péczeli Károlyi Antal grófhhoz is címzett egy levelet, tartalma hasonló az Eszterházyhoz szóló levélhez, az egyetlen különbség, hogy Young műve helyett az újabb Voltaire-tragédia fordítását emeli ki: Császár Elemér, „Magyar írók levelezése Károlyi Antal gróffal”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 21 (1911): 109–114, 111–112.

34 Az idézett részletet saját fordításban közlöm.

35 Edward YUNG, *Éjtzakáji és egyéb munkáji*, ford. PÉCZELI József, 2 köt. (Győr: Streibig, 1787).

példányt a könyvből.³⁶ Az egri levéltárban található második, ezúttal magyar nyelvű, Eszterházyhoz címzett Péczeli-levélből kiderül, hogy Egerbe is elküldte a *Yung' Éjtza-káji-t*.³⁷ A kötethez mellékelte sorokban Péczeli a püspök bátyja, az 1785-ben elhunyt Ferenc mecénási örökségére hivatkozva kéri, hogy a püspök támogassa a magyar nyelvet:

Az a' forró buzgóság, mellyel Excellentziad az Isten Ditsősége, 's az az állhatatos szeretet, mellyel tulajdon Hazája eránt viseltetik indítottak engemet arra hogy bátorkodjam e' munkából egyet Excellentziádnak küldeni, 's ennek alkalmatosságával Hazánknak egyik szemé-fényét, ama hív Magyarinak 's Músák kegyes Dajkájának a m. b.' Cancellarius Urnak Hazáját szerető indulatinak méltó örökösét alázatos kéréssel arra kényszeríteni, hogy ezen virágozni indult nyelvünknek a maga meleg szárnyaival apolgotni méltóztassék.

Majd a kötet ajánlásában is kifejtett gondolatot hangsúlyozza: a magyar nyelv az egyik legszebb és legkifejezőbb európai nyelv lehet, ha megfelelően kimunkálják, amely feladatban a főrendeknek kell példát mutatni, ahogy az a többi nemzeti nyelv esetében is történt. Példaként a francia katolikus bíboros, Richelieu vállalását hozza fel,³⁸ aki 1635-ben megalapította a Francia Akadémiát (*Académie française*), amelynek célja a francia nyelv fejlődésének elősegítése, a helyes kiejtés és írásmód standardizálása, szótárak és nyelvtani kézikönyvek kiadása. Folytatva érvelését így szólítja meg Eszterházyt:

Olly sok helyeken kiáltják Excellentziádnak ditséretét az Isten ditsőségén épített szép Templomok; olly tellyes torokkal hirdetik azt a Hazának boldogságára intéztett bölts munkája, hogy úgy láttik hogy tsak ez az egy híjja vagyon még Exellentziádnak sok drága virtussainak 's betses munkáinak hogy így az egész Magyar nemzet előtt a maga Nevének emleketét örökké áldottá és kedvesé tégye!

Azzal a további példával támasztja alá kérését, hogy Friedrich von Adelung lipcsei nyelvész a porosz király támogatását kérte a nemzeti nyelv védelmére, akitől végül kedvező választ kapott. Péczeli így zárja sorait: „Melly szerentsésnek tartanám én magamat ha én is ezen alázatos kéréssel született nyelvünknek egy hatalmas oltalmazot nyerhetnék Excellentziádnak kegyes személylyben! [...]”³⁹

36 Orczy Lőrinc 1787. november 20-án küldött levelében köszöni meg neki a kötetet (MTA KIK Kt., Magyar irodalom Levelezés 4r 35), míg id. Ráday Gedeon 1787. október 1-én írt válaszában reagál a fordítás megjelenésére és az ajánlásra (MTA KIK Kt., Magyar irodalom Levelezés 4r 62.). Károlyi válaszevele: Császár, „Magyar írók levelezése...”, 112.

37 Péczeli József Eszterházy Károlyhoz, Révkomárom, 1787. október 9. FL, Eger AEV 2964.

38 Péczeli Richelieu példáját más katolikus főpap tudós társaság alapítását célzó terveinek méltatásakor is felhasználta: Batthyány Ignác tudománypártoló törekvéseivel állította párhuzamba a francia példát: PÉCZELI József, „A' Magyar Országi belső fő Tisztségeknél folytatások”, *Minden Gyűjtemény* 3. sz., XXI. levél (1790): 321–324, 324.

39 Péczeli József Eszterházy Károlyhoz, Révkomárom, 1787. október 9. FL, Eger AEV 2964, 2r.

A református lelkész Péczeli kapcsolathálója áthatolt vallási és társadalmi különbségeken,⁴⁰ valószínűleg ennek a széles ismeretségnek köszönhető az is, hogy eljutott hozzá az egri irodalom- és kultúrapártolás híre. Íme néhány az Eszterházyval való közös kapcsolódási pontjaiból: ismerte a püspökkel 1787–1789 között levelező Kazinczyt, valamint Orczy Lőrincet és Károlyi Antalt, akiknek birtokai az egri egyházmegye területén voltak.⁴¹ Mindketten leveleztek Batthyány József érsekkel, akinek egy Péczelihez címzett levelét ismerjük.⁴² A korabeli mecénási gyakorlat alapján valószínűsíthető, hogy ezek a személyek támogatásuk jeleként megosztották kapcsolathálójukat Péczelivel, aki ennek hatására még több főúrral – ez esetben például az egri püspökkel – ismertethette meg munkáit.

Mivel a dedikációknak a 18. század végi Magyarországon még mindig volt reprezentációs szerepe, megesett, hogy olyan személynek ajánlották a könyvet, akinek vagyónán kívül nem volt egyéb, szellemi hozzájárulása a kiadáshoz, igazából nem érdekelte az irodalom – ennek a dedikációnak hosszútávon kevesebb haszna volt, a mecénási kapcsolatrendszere kevésbé segített a szerzőnek. Péczeli csak olyan főurakhoz fordult, akik valóban irodalomkedvelők voltak, azt feltételezve kereste fel őket, hogy értékelni fogják az európai irodalom jeles alkotásainak lefordítását és ezzel párhuzamosan a magyar nyelv és művelődés ügyét.

Az Eszterháznak küldött leveleiben használt megszólító formula is jelzi, Péczeli elősorban nem a főpapot, hanem a tehető kultúrapártoló főurat igyekezett meggyőzni a magyar nyelv támogatásának ügyéről: nem a kortársak által hagyományosan használt *kegyelmes püspök* vagy *nagy méltóságú gróf és püspök*, hanem *monsieur le comte*, majd *méltóságos gróf, kegyelmes uram* szerepel a megszólításban.

Eszterházy megítélése a Magyar Kurirban

Eszterházy és Péczeli közös kapcsolathálóját vizsgálva kitűnik egy már a kortársak között is kettős megítélésű személy, Szacs vay Sándor bécsi lapszerkesztő, akinek mind a püspökkel, mind komáromi kollégájával akadt konfliktusa. Péczeli 1785–1787 között rendszeresen publikált a Szacs vay szerkesztette *Magyar Hírmondó*ban, majd a *Magyar Kurirban* és a *Magyar Musá*ban. Jó kapcsolata azért szakadt meg Szacs vayval 1789 körül, mert az akadályozta a *Mindenes Gyűjtemény* indulását, majd kárörömmel fogadta

40 Kapcsolatban állt többek között az ex-jezsuita Illei Jánossal, Révai Miklóssal, a ferences Szekér Alajos Joachimmal. Vörös, *Péczeli József...*, 110.

41 Károlyival jó viszonyt ápolt a püspök, egy alkalommal például ritka madarakat küldött neki Nagy károlyba: Károlyi Antal Eszterházy Károlynak, Nagy károly, 1779. április 17. MNL HML XII.3.f VI. classis 11 nd.

42 „Illendő köszönettel veszszem hozam bizonétot sziveséget az Urnak, és nagyon böcsülem szüntelen iparkodását magyar nyelvnek szaporítására igen örvendenék ha valaha az urral magyar könveknak tárházamat közölhetném, és egyesült tanacszkodással végeszhetném érdemes munkáknak kibocsátatását, az urnak könvei ékességéték bibliotecamat [...]” Batthyány József levele id. Péczeli Józsefhez, Pozsony, 1790. január 28. MTA KIK Kt., Magyar irodalom Levelezés 4r 143.

első kudarcát. Eszterházy a Szacsvey által 1786 és 1792 között szerkesztett *Magyar Kurir*-ban megjelent, egri közállapotokat bíráló cikkek miatt neheztelt a szerkesztőre. Az 1791–1792-ben, P.L.M.SZ. álnévvel megjelent írások indítéka Szaicz Leó egri működése és az ő hatására Egerből eltanácsolt Dayka Gábor esete volt. Míg az 1791-ben megjelent egri tudósítások egyértelműbben hordozzák Szacsvey újságírói stílusának ironikus, kétértelmű jegyeit, és nem kritizálják nyilvánvalóan a püspök személyét és környezetét,⁴³ addig az 1792-es lapszámok cikkei már nyílt iróniával nyilatkoznak az egri papok fősvénységéről, a papnevelő intézet rossz körülményeiről, a kapzsi püspök és a szegény nép ellentétéről.⁴⁴ Eszterházy személyéről az a tudósítás sugalmaz leginkább negatív véleményt, amelyben elhangzik, hogy az akkor elhunyt Berecz Mihály kanonok volt az egyedüli Egerben, aki becsülte a tudományokat, miután kihaltak azok a tudós papok, akiket még az előző püspök, Barkóczy Ferenc alkalmazott.⁴⁵

Eszterházy ugyan kapott belső információkat a lapról az egyik anyagilag megszorult segédszerkesztőnek köszönhetően, de a cikkek megjelenését nem sikerült megakadályozni.⁴⁶ Szacsvey 1792-es leváltásáig több olyan írás látott napvilágot, amely Egert elmaradott, felvilágosodás-ellenes közegként írta le.⁴⁷ Ez volt az egyetlen olyan korabeli folyóirat, ahol nem nyilatkoztak pozitívan az egri kulturális életről és a püspökről. Szacsvey szókimondó újságírói stílusával sok ellenséget szerzett magának a katolikus papság és a világi előkelőségek, de még saját kollégái köréből is, így a lapban Eszterházyról megjelent vélemény nem jelenthetett valódi befolyást az ország egyik legbefolyásosabb főpapja megítélésére nézve, de okkal zavarhatták a püspököt ezek az elmarasztaló tudósítások, mivel a folyóiratot országos szinten terjesztették.⁴⁸ A *Kurir*

43 Az első egri tudósítást (*Magyar Kurir* [a továbbiakban MK + évfolyamszám, dátum, oldalszám] 5, 1791. november 29., 1494–1496) követően a következő elismerőben nyilatkozik az egri püspökről, miszerint a lapban megjelent írásra reagálva azt az utasítást adta, hogy a kritizált személyek viseljék jobban magukat, így a tudósítónak nem lesz miről írni (MK 5, 1791. december 2., 1510). Mindemellett Szacsvey a cenzúra kijátszására tudatosan kétértelmű megfogalmazásokat alkalmazott, amely újságírói eljárás-hoz a szatíra számtalan eszközét használta fel. Erre a módszerre lehetnek példák azok a további, 1791-es egri híradások, amelyekben Eszterházy mint a szegények jóindulatú támogatója (MK 5, 1791. december 20., 1589–1590), a türelmi rendelet betartója jelenik meg (MK 5, 1791. december 27., 1641–1642). Annak tudatában, hogy Dayka Gábort már 1791 júliusában kizárták az egri papnevelő intézetből a vallási türelemről tartott prédikációja miatt, Szacsvey pedig tudott az esetről, érezhető a *Magyar Kurir* tudósítójának iróniája. Lásd: Lőkös István, „Dayka Gábor egri éveiről”, *Irodalomtörténet* 50 (1962): 398–409.

44 MK 6, 1792. január 20., 37; 6, 1792. február 4., 201–202, 202–203 (ezt a hírt a *Magyar Hírmondó* 1792. január 17-i számából vette át Szacsvey).

45 MK 6, 1792. november 27., 1496–1497.

46 Dobsa Ferenc segédszerkesztő számolt be Eszterházyinak Szacsvey és a *Magyar Kurir* az egri egyházmegyét érintő nézeteiről és belső titkairól: TARDY Lajos, „Egy XVIII. század végi magyar újságíró és könyvtáros élete és működése”, *Magyar Könyvszemle* 82 (1966): 349–362.

47 Lásd a 41. és a 42. lábjegyzeteket.

48 A *Magyar Kurirt* megvásárolhatták a nagyobb városokban, és eljutott a művelt közönséghez. Például gróf Medgyesi Somogyi János (1756–1809) alispán – akinek Pápa környéken terültek el földjei – 1788-ban aggodalmát fejezte ki Eszterházy betegsége miatt, amiről a lapban olvasott: „[...] a tegnapi Becsi magyar Kurir minyjunkat igen meg szomorított, midőn Excellenzriadnak beteges állapotjárul különösen emlíkezett”. Medgyesi Somogyi János Eszterházy Károlynak, Pápa, 1788. november 2. MNL HML XII. 3f. VI. classis 13 nd. A levélben hivatkozott hírt lásd: MK 2, 1788. október 29., 1112.

tartalmát tekintve ki kell emelni azt is, hogy írásaiban háttérbe szorult a nemzeti nyelv és irodalom ápolásának témaköre, a politikai publicisztika volt a fő irányvonal. Szaicz Leó egri munkásságára koncentrálva a szerkesztő figyelmen kívül hagyta Eszterházy és a körülötte felépült közeg modern elemeit – mint a püspöki könyvtár, az egyetem terve, a természettudományok oktatásához beszerzett eszköztár, a magyar nyelvű irodalom támogatása –, amelyeket a kortársak azonban kiemeltek. Valószínűsíthetjük, hogy elsősorban Dayka Gábor eltanácsolása volt az oka a *Magyar Kurir*ban Egerről megjelent negatív felhangú írásoknak. Az azt megelőző években Szacs vay lapjaiban két olyan példát is találunk, amelyekben Eszterházy később kifogásolt tetteinek éppen az ellentétéről olvashatunk: a püspök a tudományok pártolójaként és a szegények védelmezőjeként jelenik meg. A *Magyar Hírmondó* 1785-ben így tudósított II. József rendeletéről, miszerint az egri papneveldét Pestre helyezik: „A’ Felséges Királyi rendelések szerént az eddig Egerben virágzott Tudományok egyik fő Oskolája pestre helyhezttetetik által; [...] Kétség kívül ama halhatatlan emlékezetü Nemzetünk Bölts nagy Attya költségeivel készült gyönyörü Epületek Üressen nem fognak maradni.”⁴⁹ A *Kurir* melléklapja, a *Magyar Musa* pedig 1787-ben közölte Poóts András költő, református lelkész alkalmi versét, amelyben az egri püspöknek köszöni meg a téli tüzelőt.⁵⁰ Péczeli ezekben az években tartozott Szacs vay köreihez, ekkor küldte el műveit Eszterháznak is, akinek nagyvonalú mecenatúrájáról ekkoriban még a Szacs vay szerkesztette lapokban is lehetett olvasni.

Sem Eszterházy, sem Péczeli levelezésében nem találtam arra vonatkozó adatot, hogy az egri püspök támogatta Péczeli műveinek kiadását és további kezdeményezéseit, a *Mindenes Gyűjtemény* folyóiratot vagy a Komáromi Tudós Társaságot. Ha érdemben nem is válaszolt Péczeli leveleiben megfogalmazott kéréseire, további mecénási tevékenysége és a magyar nyelv mellett való kiállása eredményezték, hogy a komáromi református lelkész a korabeli folyóiratok hasábjain a magyar irodalom egyik fő pártolójaként hivatkozott rá.

Az itt ismertetett források azt mutatják, hogy Eszterházy Károlyt az ország több meghatározó fórumán a kulturális élet mecénásaként tartották számon, és kapcsolatban volt a kor irodalmi életének fontos alakítóival. A magyar nyelvű irodalom elkötelezett támogatóinak sorába lépett, ez tette lehetővé, hogy összeköttetései áthatoljanak vallási és társadalmi különbségeken, hogy a jozefinista egyházpolitikát érintő ellenvetései ne korlátozzák kapcsolati hálóját. Az irodalmi életben való szerepvállalását a magyar nyelv ügye mellett való kiállása és az oktatás fejlesztésére irányuló munkája határozta meg, ezek a tevékenységek kötötték össze a világi irodalmárokkal. Munkássága egyik példája annak, hogy a 18. század vége felé a főpapok mecenatúrája és kapcsolat-hálója a világi kulturális élet alakulására is hatással volt.

49 *Magyar Hírmondó*, 1785. Böjtelő hava 5., 10. levél, 90.

50 CSENKESZFAI POÓTS András, „A’ tüzelő fának megköszönése Mélt. Gróf’ s Egri Püspök E. K. Ö. Ur Excelentziájához”, *Magyar Musa*, 39. füzet, 1787. május 16., 309. Poóts verse egy másik Eszterházyhoz címzett latin nyelvű köszöntővel együtt verseskötetében is megjelent: CSENKESZFAI POÓTS András, *Ifjúi versei, Első Darab* (Pozsony–Komárom: Wéber Simon Péter, 1791), 197–198. Poóts kalandos élete során Egerben is megfordult, ahol rövid időre Eszterházy támogatását élvezte. Lásd SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 14 köt. (Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1891–1914), 10:1424–1430.